

Ірина Хлистун
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
irynakhlystun@meta.ua

Iryna Khlystun
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University
Uman, Ukraine

**ПОЕТОНІМОСФЕРА ПОЕМИ ІВАНА ДРАЧА «ЧОРНОБИЛЬСЬКА
МАДОННА» У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ**

**POETONYMOSPHERE OF IVAN DRACH'S POEM «THE MADONNA
OF CHORNOBYL» IN THE CONTEXT OF WORLD CULTURE**

У статті розглянуто особливості поетонімосфери поеми Івана Драча «Чорнобильська Мадонна». Проаналізовано семантичне навантаження онімів у зв'язку зі світовими культурними тенденціями. З'ясовано роль поетонімів як цілісної системи художнього тексту і їхнє значення у розкритті авторського задуму.

Ключові слова: поетонімосфера, власна назва, онім, поетонім, онімія, поетонімія.

The article deals with the whole range of poetonyms in poem of Ivan Drach's «Чорнобильська Мадонна». The semantic load of onms is analyzed in connection with world cultural trends. The role of poetonyms as a complete system of the artistic text and their significance in the disclosure of the author's conception.

Key words: poetonymosphere, proper name, onym, onymia, poetonym, poetonyms.

За останні десятиліття вивчення ономастичної майстерності письменників значно просунулося вперед. Розроблено важливі теоретичні

питання, з'явилися фундаментальні праці В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, Л. О. Белея. Проаналізовано поетонімію багатьох письменників у дисертаціях таких дослідників, як Ю. В. Датченко, Т. В. Немировська, О. Ф. Немировська, Г. П. Лукаш, Т. Б. Гриценко, Л. П. Кричун, М. Р. Мельник, Т. І. Крупеньова, О. О. Курілов, Л. І. Селіверстова, А. В. Соколова, О. О. Чеховський, Г. В. Шотова-Ніколенко та ін. До того ж, коло авторів, твори яких підлягають ономастичним дослідженням, розширюється. Останнім часом у полі зору українських науковців постає поняття *поетонімосфери* як цілісної системи власних назв художнього твору, взаємодія елементів якої породжує якісно нове утворення, що зрештою впливає на сприйняття й інтерпретацію тексту.

Від початку досліджень поетонімів у літературному дискурсі вченими широко вживаються терміни *ономастичний простір*, *онімний простір художнього твору*. Термін *ономастичний простір*, уведений О. В. Суперанською, кілька десятиліть використовувався мовознавцями і означав сукупність усіх власних назв, як реальних, так і вигаданих. За аналогією з'явилися поняття *антропонімічний простір* і *топонімічний простір*, під якими розумілися частини ономастичного простору з онімами певного виду (ономастичні поля) [12, 103]. Далі все частіше вживається термін *онімний простір*, оскільки за поняттям «сукупність власних назв» закріпився термін *онімія* (поряд із синонімічним – *ономастикон*). На кінець ХХ – поч. ХХІ ст. у літературній ономастиці поглиблюється увага до вивчення онімного простору художнього тексту (Ю. В. Лінчицька, В. М. Калінкін, Т. І. Крупеньова, О. Ф. Немировська, Г. П. Лукаш). О. Ф. Немировська й Т. В. Немировська називають онімний простір у художньому творі «стрункою, широко розгалуженою системою, що має важливе значення організації структурної монолітності тексту» [11, 107].

Як зазначає В. М. Калінкін, онімний простір художнього твору – це завершена (але не замкнута) система; фрагментарна система відносно до відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; має лише віртуальних денотатів; має велику кількість функцій, основною з яких є характеристична;

складається на основі домінуючої естетичної мети; формується з урахуванням таких факторів, як відповідність художнім завданням твору, взаємовплив літературного тексту й онімії, компетентність читача [9, 168 – 169]. Та в подальших наукових доробках дослідник замість поняття *онімний простір літературного твору* вводить термін *поетонімосфера* [7; 8; 10].

У цьому напрямку почало працювати чимало науковців, розкриваючи нові аспекти цієї проблеми і реалізуючи новий підхід до вивчення функціонування поетонімів [1 – 5].

Та все ж вивчення поетонімії української художньої літератури в цьому аспекті представлено нечисленними працями і потребує осмислення.

Тому цієї є вивчення поетонімосфери поеми І. Драча «Чорнобильська Мадонна», аналіз семантичного навантаження онімів у зв'язку зі світовими культурними тенденціями, з'ясування ролі поетонімів як цілісної системи художнього тексту і їхнє значення у розкритті авторського задуму.

Поетонімосфера художнього твору є множиною поетонімів, що становлять єдність і цілісність художнього типу і функціонують у літературному тексті, перебуваючи у тісних зв'язках і відношеннях між елементами цієї системи і з контекстом твору. «Лінгвальні й екстралінгвальні фактори зумовлюють формування поетонімосфери як особливим чином “сконструйованої” художньої цілісності» [1, 6].

У порівнянні з онімним простором природної мови, поетонімосфера є завершеною системою, щодо відображених у творі об'єктів художньої картини світу фрагментарною, віртуальною з точки зору наявності віртуальних денотатів [8, 155].

Була вказана ще одна дуже важлива особливість поетонімосфери: на стан окремого поетоніма у складі цілісності. Він «пронизаний "силовими лініями"» поетонімосфери [Там само, 157]. Це зауваження має принципове значення 1) для подальшого розвитку розуміння поетонімосфери як системи відношень між поетонімами і 2) для поняття "зв'язки", такого важливого для осмислення поетонімосфери як системи.

Аналіз поетонімосфери включає вичленовування окремих її елементів; виділення контекстів при поетонімах і виявлення елементарних зв'язків між поетонімами і з'ясування характеру цих зв'язків; аналіз зв'язків між компонентами поетонімосфери і позатекстовими елементами змісту, в тому числі аллюзіями та ремінісценціями [Там само, 46-47].

Поема Івана Драча «Чорнобильська Мадонна» композиційно складається з 25 різножанрових частин, поєднаних темою екологічної катастрофи. Поемою-мозаїкою, поемою-циклом називає жанр поеми В.П. Марко, «зважаючи на особливості її композиції й пафосу, як домінуючих жанрово-стильових чинників. Об'єднавши в одне ціле розрізнені епічні епізоди й напружені монологи, пов'язані з Чорнобильською трагедією, поет зосереджується на власному творчому кредо й одвічному протиборстві добра і зла. Для реалізації такого задуму йому знадобилися напружені медитації в ліричному обрамленні, різнопланові епіграфи, компонування розрізнених епізодів, прямо або опосередковано пов'язаних з катастрофою в Чорнобилі» [11, 1].

А поєднує усі ці частини саме поетонім *Мадонна*, що несе у творі основне змістове навантаження і є, за визначенням М.В. Буєвської, «поетонімом-ключем» [1, 72].

Однією з найважливіших персон у християнстві, а відтак у світовій культурі, є мати Ісуса Христа – *Марія*, відома у православ'ї під багатьма іменами (*Матір Божя, Діва Марія, Пресвята Богородиця, Пречиста Діва* та ін.), в яких поєднані прозора семантика онімів і традиційна урочистість конфесійного стилю. В українській поезії, як і в світовому мистецтві, яке має глибокі зв'язки з християнськими культурними традиціями, образ *Діви Марії* завдяки численним творчим переосмисленням став глибоко значущим і символічним. Тому іменування цієї постаті в поетичному тексті завжди позначені позитивною емотивністю, з актуалізацією семи 'материнська любов', 'милосердя', 'заступництво' або ж інші – 'чистота', 'цнотливість', 'святість' тощо.

Католицький варіант іменування Богородиці – *Мадонна* – став традиційним для європейського мистецтва, зокрема живопису, який широко використовував біблійні образи. З італійської слово “мадонна” перекладається як “моя пані”, вживалося воно для називання шляхетних жінок, і вже давно використовується зазвичай як посилання на зображення Діви Марії. Мадонна, діва Марія з немовлям Ісусом Христом – піднесений символ материнства і жертвовної любові до людей. Чому автор обрав саме цей онім для іменування Богоматері, а не прийнятий у східній церковній традиції? На нашу думку, поетонім *Мадонна* як світовий культурний символ володіє вищим рівнем узагальнення, накопичений упродовж століть у європейському і загалом світовому мистецтві, уособлюючи трагізм, жертвовність і надію.

У поемі І. Драча «Чорнобильська Мадонна» символічний і семантично багатий онім *Мадонна*, винесений у заголовок, виконує, можна сказати, репрезентативну функцію, є ключовим елементом структурно-семантичної організації тексту. У відповідних контекстуальних умовах актуалізуються різні аспекти енциклопедичної інформації оніма, який наповнюється у творі новим змістом.

Так, в одному мікроконтексті онім *Мадонна* об’єднує жіночі образи відомих творів живопису і водночас символізує вічну красу жіночої душі: *Це одна даність – намалювати її таку, / Як малювали на задану тему богів мистецтва, / Протягом тисячоліть – від Рубльова до Леонардо да Вінчі, / Від Вишгородської Мадонни і до Сікстинської, / Від Марії Оранти і до Атомної Японки... / <...> І в кожного Мадонна своя, і сія на століття...* [6, 13].

Поетонім *Мадонна* у творі містить кілька пластів значень: це і проста жінка-мати, і ікона як мірило духовності, і символ трагедії українського народу. Кожен з цих аспектів семантики оніма виявляється по-різному й в окремих контекстах: *Солдатська Мадонна, Скіфська Мадонна, Хрещатицька Мадонна.*

Використовує автор у поемі й ім’я *Марія* як ім’я простої жінки-матері у поєднанні з євангельським мотивом (точніше, натяком на нього), але з різними

емоційно-оцінними характеристиками: експлікованою негативною – з боку інших дійових осіб, та імплікованою позитивною – з боку автора: – *Марія, Марія... Та Марія не та. / Та зродила Христа, ця – антихриста!.. / Як почула вона, то вся похолола, / І треба ж таке почуть від людей... / <...> І снувся найстарший їй син попервах. / Він все оце вигидав. Станцію й атом* [6, 27].

Також є в поемі і вживання онімів *Мати* і *Син* як паралель до еліптизованих форм онімів *Мати (Матір) Божя – Син* (Христос), що підсилює ефект узагальнення, але разом з тим вивищує простий сюжет про звичайну жінку-матір: – *Мене пізнав ти, Сину? <...> Все плакало на сонці, / Не хтіло помирати. / І квітку прямо в стронцій / Поцілувала Мати* [6, 38 – 39].

Поетонім *Мадонна* є основним актуалізатором змісту твору і біблійних сюжетів, тому у різних частинах поеми з'являються й інші оніми біблійного походження. Так, поетоніми *Адам* і *Єва* як імена перволюдей, що порушили Божу заборону, шляхом створення паралелей «Адам і Єва» – ‘людство’, «плід з дерева пізнання Добра і Зла» – ‘розщеплений атом’ передано авторську ідею застороги, відповідальності людей щодо використання атомної енергії: *Коли Змій чистить яблуко / Перед тим, як Єві його віддати, / Він шкірку зрізує по спіралі – / Зелений виток з-під ножа його плине / І зветься він пізнанням... / Змій яблуко ріже надвоє / І витинає ядро з половинок, / Вилуцує нутроці із насіння – / І тільки тоді Єві його дає. / Єва ділиться з Адамом* [6, 41].

Біблійні оніми *Ірод* і *Пілат*, що іменують римських правителів, досить часто вживані у літературних творах як уособлення жорстокості. У поемі Івана Драча вони пов'язані з темою безвідповідальності чиновників від науки за наслідки Чорнобильської катастрофи: *Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти, / А не Відродження, такий підлотний вирід... / Історії підземної кроти / Тебе знайдуть і вкажуть точно – Ірод. <...> А хто це там за ширмою в кутку? / Од радіації Пілат вмиває руки...* [6, с. 40]. Тому ці поетоніми утворюють опозицію до оніма *Чорнобильська Мадонна*, що стає в кінці твору своєрідним мірилом справедливості, вищого, Божого суду: *Хто вона? Зона? Епоха? Доля? Смерть? / Так, я вже знаю хто – Чорнобильська Мадонна?! <...> Вона вже взяла.*

*Одного. І двох. І трьох. / І я не збрешу... Хоч помста її законна. / Може, ти ближче до неї, хоч, звісно, який ти бог. / Помста вона і є – **Чорнобильська чорна Мадонна**... / <...> Дивилася Істина з вічної висоти, / З-під чорного рушника – **Чорнобильська наша Мадонна** [6, 53].*

Висновки й перспективи досліджень.

Отже, у результаті дослідження онімів поеми Івана Драча «Чорнобильська Мадонна» можемо сказати, що автор використовує їх не лише як засіб передання національної трагедії, а набагато ширше – для зображення явищ глобального, загальнолюдського характеру. Тому використовують біблійні оніми, що характеризуються інформативною й емотивною глобальністю через їхню конотативність і зв'язок зі світовою культурою.

У подальшому доцільними вважаємо дослідження поетонімосфери інших творів Івана Драча.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Буевская М. В. Поэтонимосфера романа А. Грина «Дорога никуда»: предназначение структуры. *Филологические исследования : [сборник научных трудов / отв. ред. В. В. Федоров]*. Выпуск 8. Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. С. 163–168.
2. Буевская М. В. Поэтонимосфера художественного текста. Киев : Издательский дом Дмитрия Бураго, 2012. 286 с.
3. Буевская М. В. Центробежные и центростремительные силы в поэтонимосфере поэтического цикла. *Восточноукраинский лингвистический сборник : сборник научных трудов / отв. ред. Е. С. Отин*. Вып. 13. Донецк, 2009. С. 7 – 21.
4. Гаврилюк І. С. Поетонімосфера роману Альбера Камю «Сторонній». *Ономастичні науки*. 2012. № 4. С. 55–57.
5. Дворянчикова С. Е. К вопросу о поэтонимосфере французских анекдотов. *Massachusetts Review of Science and Technologies*. – Massachusetts : MIT Press, 2016. № 1 (13). P. 538 –544.
6. Драч І. Храм Сонця: поезії. Київ : Радянський письменник, 1988. 125 с.

7. Калінкін В.М. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті. *Наукові записки Тернопільського держ.ун-ту. Серія: Мовознавство, ч. 1 (9). Ономастика*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 24–27.

8. Калинин В. М. Введение в теорию поэтонимосферы. *Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы*. Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. *Художественная литература как отражение национального и культурно-языкового развития* : В 2-х т. Т. II : *Русская литература в общекультурном и языковом контекстах* / под редакцией П. Е. Бухаркина, Н. О. Рогожкиной, Е. Е. Юркова. Санкт-Петербург. : Политехника, 2003. С. 154–158.

9. Калинин В. Несколько замечаний к теории онимного пространства литературного произведения. *Наукові записки. Вип. 37. Серія: філологічні науки (мовознавство). Мат-ли ІХ Всеукр. ономаст. конференції “Ретроспекція і перспективи української ономастики”* (4 – 5 жовтня 2001 р.). Кіровоград, 2001. С. 167–169.

10. Калинин В. М. Поэтонимосфера: поиски новых путей в теории литературной ономастики. *Ономастика Поволжья: тез. докл. ІХ Международной конференции. Волгоград, 9 – 12 сент. 2002 г.* / Отв. ред. В. И. Супрун. Волгоград: Перемена, 2002. С. 38 – 41.

11. Марко В.П. Художній твір на перехресті жанрово-стильових тенденцій. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2001. №1. С. 1–3.

12. Немировская А.Ф., Немировская Т.В. Онимные компоненты в структурной монолитности художественного текста. *Художественный текст: проблемы изучения: Тезисы выступл. на совещании*. Москва, 1990. С. 107.

REFERENCES

1. Buevskaia M. V. (2006). Poetonimosfera romana A. Grina «Doroga nikuda»: prednaznachenie struktury. Donetsk: ООО «Iuho-Vostok, Ltd», S. 163 – 168. [in Ukrainian].

2. Buevskaia M. V. (2012). Poetonimosfera khudozhestvennogo teksta. Kyiv: Izdatelskii dom Dmytryia Burago, 286 s. [in Ukrainian].
3. Buevskaia M. V. (2009). Tsentrobezhnye i tsentrostremitelnye sily v poetonimosfere poeticheskogo tsykla. Donetsk, S. 7 – 21. [in Ukrainian].
4. Havryliuk I. S. (2012) Poetonimosfera romanu Albera Kamiu «Storonnii». Onomastychni nauky. No 4. S. 55 – 57. [in Ukrainian].
5. Dvorianchykova S. E. (2016). K voprosu o poetonimosfere frantsuzskikh anekdotov. Massachusetts Review of Science and Technologies. Massachusetts: MIT Press. No. 1 (13). – P. 538 –544. [in USA].
6. Drach I. (1988) Khram Sontsia: poezii. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 125 s. [in Ukrainian].
7. Kalinkin V.M. (2003). Onimnyi prostir ta poetonimosfera: zahalne i spetsyfichne v obsiazi y zmisti. Naukovi zapysky Ternopilskoho derzh.un-tu. Serii: Movoznavstvo, ch. 1 (9). Onomastyka. Ternopil: TDPU, S. 24 – 27. [in Ukrainian].
8. Kalinkin V. M. (2003). Vvedenie v teoriuu poetonimosfery. Sankt-Peterburg: Polytekhnika, S. 154 – 158. [in Russia].
9. Kalinkin V. (2001). Neskolko zamechaniy k teorii onimnogo prostranstva literaturnogo proizvedeniia. Naukovi zapysky. Vyp. 37. Serii: filolohichni nauky (movoznavstvo). Kirovohrad, S. 167 – 169. [in Ukrainian].
10. Kalinkin V. M. (2003). Poetonimosfera: poiski novykh putei v teorii lyiteraturnoi onomastiki. Onomastika Povolzhia: tez. dokl. IX Mezhdunarodnoi konferentsii. Volgograd: Peremena, S. 38 – 41. [in Russia].
11. Marko V.P. (2001). Khudozhnii tvir na perekhresti zhanrovo-stylovykh tendentsii. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Filolohichni nauky. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, S. 1 – 3. [in Ukrainian].
12. Nemirovskaia A.F., Nemirovskaia T.V. (1990). Khudozhestvennyi tekst: problemy izucheniia: Tezisy vystupl. na soveshchaniy. Moskva. S. 107. [in Russia].

Стаття надійшла до редакції 16.11.2017 р.

© Хлисту́н І. В., 2017